

Příloha 1.

Disciplína „Balkanistika“ a „balkánský jazykový svaz“

Oblast Balkánského poloostrova je vnímána lingvisty jako „modelová“, protože ilustruje velký počet neobvyklých jazykových jevů, jako například působení substrátu, bilingvismus a multilingvismus apod. Dlouhodobé jazykové kontakty v oblasti balkánského poloostrova sehrály rozhodující roli ve formování „balkánského jazykového svazu“. Pochopitelně, definice tohoto pojmu nevznikala nahodile, ale byla klíčovou otázkou lingvistické balkanistiky, jejíž vývoj bych chtěla v této příloze popsat.

Na začátku je třeba definovat pojem „Balkanistika“. V lingvistickém encyklopedickém slovníku definice tohoto pojmu zní jako souhrn historicko-filologických disciplín, spojující komplexní porovnávací-historické a typologické studie sociální a etnické historie, materiální a duchovní kultury, jazyků balkánských národů v jejich historické minulosti až do současného stavu. Balkánská jazykověda zahrnuje tři přístupy: historický, typologický a areálový. Zkoumá synchronně a diachronně vývoj a vzájemné ovlivňování balkánských jazyků za cílem zjištění společných rysů těchto jazyků. Balkánská jazykověda zkoumá všechny balkánské jazyky bez ohledu na jejich genetickou příslušnost. Jsou to jazyky indoevropské skupiny. Bulharština, makedonština, srbština a chorvatština spadají do slovanské skupiny. Z románské skupiny to jsou jazyky rumunský a moldavský. Albánština a řečtina jsou monoskupiny. Balkánská jazykověda zkoumá jazykové procesy v balkánských jazycích, které jsou spojené s formováním zvláštní areálové podobnosti geneticky nepříbuzných jazyků. V souvislosti s touto zvláštností lze hovořit o jazykovém svazu. Za jazyky balkánského jazykového svazu se počítají: bulharština, makedonština, srbština, chorvatština, albánština, novořečtina a rumunština. Avšak srbština a chorvatština spadají do balkánského jazykového svazu jen okrajově.

Počátky balkánské jazykovědy jsou spojené se slovinským lingvistou a buditelem Jernejem Kopitarem, který si první všiml, že albánština, bulharština a valašský jazyk (t. j. rumunština) mají některé jazykové formy podobné i přes různý jazykový materiál. Hlavně Kopitar vyznačil existence postponovaného artiklu v těchto jazycích. V případě bulharštiny, jako slovanského jazyka, postponovaný artikl není přirozený, podobně to je i u rumunštiny. Posléze, v 2. polovině 19. st. spatřil Franc Miklošič, jehož fundamentálním dílem je *Srovnávací gramatika slovanských jazyků*, řadu dalších podobnosti mezi rumunštinou, albánštinou, bulharštinou a novořečtinou. Franc (Franjo) Miklošič, považovaný za zakladatele školy

komparačně-historické gramatiky slovanských jazyků a jeden z předních představitelů slavistiky 19. st., o těchto jazycích s nadsázkou říkal, že slova jsou v nich různá ale gramatika stejná.

Utváření balkanistiky jako lingvistické disciplíny dopomáhaly mnohojazyčné slovníky balkánských jazyků, sestavené koncem 18. a v 19. st. Například trojjazyčný slovník novořeckého, valašského a albánského jazyka z roku 1770, sestavený T. Kavaloti a čtyřjazyčný slovník Michaila Adama Chadži z roku 1802. Kromě seznamů slov, takové slovníky obsahovaly běžné fráze a věty. Systematické zkoumání balkánských jazyků jak opisným monolingvistickým způsobem, tak i porovnávacím komparačním začalo v druhé polovině 19. st.. Jazykovědci té doby se snažili odhalit společné rysy balkánských jazyků nejen v lexiku, ale i v gramatice. Avšak určení řady shod v balkánských jazycích se vyrýsovalo jen na začátku 20. st.

V roce 1908 vyšla práce T. Papachadžiho, věnovaná frazeologií balkánských jazyků, kde byla zdůrazněna významová a syntaktická podobnost frazeologismů. Německý jazykovědec, indoeuropeista, profesor Lipské univerzity G. Weigand, se zabýval jazyky balkánského jazykového svazu a soustředil soudobá bádání kolem časopisu *Ročenka ústavu rumunského jazyka*, který sám ročně vydával od roku 1894 až do roku 1921. V časopise *balkán-archiv* publikoval články, týkající se balkanistické problematiky. Autor *Praktické gramatiky rumunského jazyka* z roku 1903, *Gramatiky bulharského jazyka* z roku 1907, sestavovatel bulharsko-německého a albánsko-německého slovníku nabízí používat slovní spojení „balkánský rys“ pro označení společných rysů, charakteristických pro albánštinu, bulharštinu a rumunštinu. Koncem 19. st. ve Vídni začali ročně vydávat časopis *Zápisky balkánské komise*, kde publikovali monografické studie, věnované starobylým a novým balkánských jazykům. Tímto způsobem byl položen základ lingvistické balkanistiky jako samostatné disciplíny.

Nová úroveň vývoje lingvistické balkanistiky jako samostatné disciplíny začíná působením dánského jazykovědce Christiana Sandfelda a sovětského lingvisty Afanasija Selišjeva. Selišjev se věnoval komparační slavistice, otázkám makedonského dialektu a celkově balkánské jazykovědě, do lingvistiky zavedl pojem „balkanismus“, který by měl sloužit k označení společných rysů balkánských jazyků. Ve své práci *O společných rysech v balkánských jazycích: o jednom starém balkanismu v bulharštině* nabízí rozlišovat společné „balkánské“ rysy podle jejich strukturálně-jazykových úrovní: sémantické, syntaktické, morfologické a fonetické. Velkým krokem pro balkanistiku byla práce Christiana Sandfelda *Balkánská filologie, problémy a výsledky* z roku 1926, která vyšla v dánštině a pak ve francouzštině. Tato práce systematicky popisovala společné balkánské jazykové rysy na všech úrovních jazykové struktury. Sandfeld první navrhl rozlišovat nelexikální (převážně gramatické) a lexikální

balkanismy. Ve shodné balkánském lexiku určil výpůjčky mezibalkánské a výpůjčky z nebalkánských jazyků. Na základě gramatické podobnosti došel k závěru, že balkánské jazyky jsou jednotě. Ve své práci všechny balkanismy dělí na tři skupiny:

1. Výpůjčky
2. Nelexikální shoda mezi některými balkánskými jazyky
3. Nelexikální shoda mezi všemi balkánskými jazyky

Nelexikální shody jsou relevantní při posuzování příslušnosti jazyka k balkánskému jazykovému svazu a jsou to shody jako:

1. Postponovaný člen
2. Stavba budoucího času pomocí enklitického tvaru slovesa „chtít“
3. Redukce infinitivu
4. Synkretismus genetiva a dativa
5. Opakování osobních zájmen
6. Preference parataxe
7. Shoda forem „kde“ a „kudy“

Nová etapa lingvistické balkanistiky začíná Trubeckého návrhem pojmu „jazykového svazu“ jako nového typu jazykové podobnosti, podobnosti negenetické, ale typologické. Balkánské jazyky sdružujeme do jazykového svazu na základě poměrně velkého počtu syntaktických a morfologických shod a společného lexika. Od dvacátých let 20. st. pozornost badatelů byla obrácená na hlubší zkoumání odhalených společných balkánských rysů a na hledání dalších „balkanismů“. Byly zjištěné další nelexikální shody:

1. některé způsoby slovtvorby a tvorba frazeologismů
2. analytický perféktum
3. druhý stupeň komparace přídavných jmen se tvoří pomocí prefixů
4. klitická zájmena
5. predikativní věty se slovesy v kondicionálu apod.

V roce 1963 americký lingvista a balkanista H. L. Klagstad určil devět základních společných balkánských jazykových rysů: postponovaný člen, tvorba budoucího času, negace, komparace přídavných jmen, monoslabičné předložky, klitická zvrtná a osobní zájmena, přítomný čas slovesa „být“ a tázací zájmena. Šíření myšlenky typologické podobnosti jazyků dopomohlo k formování teze roku 1963 o zvláštním balkánském jazykovém typu, který má řadu shod v syntaxi a v aktuálním větném členění, kde téma je na prvním místě a réma na druhém a také je přítomný společný způsob vzniku číslovek od 11 do 19 na způsob „jeden-na-

deset“. Vedle balkánského jazykového typu existuje románský a slovanský, jejichž podtypy jsou rumunský a balkano-slovanský podtyp.

V. Georgiev považuje otázku balkánského jazykového svazu za přední otázku balkanistiky. Podle Georgieva nejvíce charakteristickým společným rysem balkánských jazyků je skoro úplná shoda v artikulaci vokálů a konsonantů, také početné shodné lexikální elementy, přijaté hlavně z řečtiny a turečtiny, přítomnost řady stejných nebo velice podobných morfém apod. Systematizovat společné rysy balkánských jazyků se pokoušel také německý balkanista H. W. Schaller ve své práci *Balkánské jazyky* z roku 1975, ve které nabídl rozlišovat prvotní a druhotné balkanismy. Však, řada vědců považuje za správnější rozdělení balkanismů toto dělení: balkanismy, které jsou přítomné v některých balkánských jazycích a balkanismy, které jsou ve všech balkánských jazycích, jsou základem zvláštnosti balkánského jazykového svazu. Každopádně, existuje hodně odhalených balkanismů, hodně teorií a předpokladů, které balkanismy jsou více či méně podstatná, osobně bych brala v úvahu každé z členění.

Podle počtu „balkanismů“ balkánské jazyky jsou rozdělené do třech skupin:

1. Jazyky prvního stupně:

Počet balkanismů v těchto jazycích je tak velký, že tyto jazyky lze považovat za jádro daného jazykového svazu, jsou to albánština, bulharština, makedonština, rumunština.

2. Jazyky druhého stupně:

Počet balkanismů není tak velký, ale společné rysy jsou patrné, jsou to srbština, chorvatština a novořečtina.

3. Jazyky třetího stupně:

Počet balkanismu je malý, ale dané jazyky bezprostředně ovlivnily vznik zvláštních kategorií v jazycích balkánského jazykového svazu, jsou to turečtina (pod vlivem turečtiny v bulharštině vznikl narativ) a maďarština.

Pak se zvláštním směrem balkánské jazykovědy stala tzv. areálová typologie balkánských jazyků. Areálová typologie vznikla na základě dialektologie balkánských jazyků a bylo zjištěno, že se počet balkanismů v standartních jazycích liší od jednotlivých dialektů. Z tohoto důvodu, vedle balkánského jazykového svazu vyčleňují areálovou balkánoslovanskou jazykovou komunitu.

Velký počet odborných prací je věnován otázce geneze společných balkánských jazykových rysů a různorodých příčin vzniku těchto rysů. V procesu konvergence balkánských jazyků velkou roli hrály historické, geografické a jazykové faktory. Však příčiny historické a geografické jsou rozhodujícími ve formování balkánského jazykového svazu. Lze konstatovat, že historicky balkánské jazyky byly ovlivňovány jazykovým substrátem, adstrátem a

perstrátem, což vedlo k podobnosti vývoje všech balkánských jazyků, vzájemná velmi intenzivní interference z geografického sousedství dospěla ke „kontaktové příbuznosti“, tudíž typologické podobnosti. S ohledem na relativně velkou hustotu obyvatel různé národnostní příslušnosti a na častou migraci malých skupin obyvatel bylo možné šíření „cizích jazyků“ v oblasti Balkánu. Kromě již uvedených vnějších faktorů, které mohou ovlivňovat jazykový vývoj, jsou přítomné i faktory vnitřní. Jazykový svaz vzniká za přítomnosti mnohostranného multilingvismu, což je typickou situací v příhraničních oblastech na Balkáně. Multilingvismus umožňuje jednotlivci volit jednu z několika možných jazykových struktur, většinou za cílem jazykové úspornosti. Z řečeného lze konstatovat, že balkanismy nepřecházejí z jednoho zdrojového jazyka, spíše jsou zdrojem všechny balkánské jazyky, vždyť mluvčí volí slovo a konstrukci co nejekonomičtější, nejvýstižnější. Také je nesporné, že pro konstituování jazykového svazu je podmínkou kontakt třech a více jazyků, tato podmínka konkrétně v balkánské oblasti byla splněna dvounásobně.

I přes to, že příslušnost turečtiny k balkánskému jazykovému svazu je sporná, já se přikláním k názoru, že turečtina by tam okrajově patřila a to z důvodu, že velmi silně ovlivnila srbštinu a vůbec balkánské jazyky foneticky, lexikálně a došlo nejen k vypůjčení slov, ale i k vypůjčení slovtvorných prvků, např. derivačních sufixů.